

Vertalen van een Bommelverhaal – De bovenbazen in het Spaans

Begin 2010 is de Spaanse vertaling van Marten Toonders visionaire verhaal De bovenbazen uitgekomen bij uitgeverij Toonder Compagnie, onder de titel Los altos mandos. Rob Barnhoorn beschrijft het vertaalproces en de culturele achtergronden die hierbij een rol speelden.

Ik beschouw het als een voorrecht dat ik een van Marten Toonders belangrijkste verhalen, *De bovenbazen*, heb mogen vertalen. Tijdens het vertaalproces voelde ik mij feitelijk vaak een schatgraver. Een aantal terugkerende motieven uit de Bommelsaga en de manier waarop die doorwerken bij het vertalen van *De bovenbazen* en andere verhalen uit de Bommelsaga zal ik hieronder proberen weer te geven.

Marten Toonder was een taalvirtuoos zonder weerga, met eigen woorden en uitdrukkingen waarvan verschillende gemeengoed zijn geworden in het Nederlandse taalgebied: bijvoorbeeld *minkukel*, *kommer en kwel* en *een eenvoudige doch voedzame maaltijd*. Een moeilijkheid bij het vertalen van Bommelverhalen is dat Toonders taalvondsten niet tot onze reguliere woordenschat behoren of op een andere manier gebruikt worden dan we gewend zijn. Om in het Spaans een geschikte terminologie te kunnen ontwikkelen, heb ik voordat ik met het eigenlijke vertaalwerk begon, eerst een twintigtal verhalen uitgeplozen op typische termen: De andere wereld, De antiloog, De blijdschapper, De bommellegende, De erfpachter, De grauwe razer, De hachelbouten, De hupbloemerij, De krookfilm, De sloven, De spalten, De toornviolen, De trullenhoedster, De uitvalsels, De wadem, De weetnuts, Het kukel, Het losgetrilde inzicht, Het spijtlijden, Het verschiet en Het volledig maken. Dit is een noodzakelijke stap om tot een consistent geheel te komen waarmee de sfeer van de verhalen getrouw kan worden weergegeven. Een voorwaarde voor een succesvolle vertaling van een Bommelverhaal is dan ook allereerst het goed kunnen duiden van het Nederlands. Door Toonders onnavolgbare taalvirtuositeit ligt juist daar het grootste risico van miskleunen op de loer. Indertijd (in 1995) heb ik hier met de auteur over gecorrespondeerd om te zien of ik op de goede weg zat. Dat bleek het geval. In zijn antwoord schreef Marten Toonder me: *‘De zin van het geschrevene is altijd achter de woorden verborgen. Woorden zijn eigenlijk de echo van de gedachte, die ze veroorzaakt heeft.’* Het gaat me bij het vertalen allereerst om het vinden van de essentie die achter de woorden van Toonder verborgen ligt. Daarna komt pas het Spaans aan bod, waarbij ik alle mij beschikbare bronnen gebruik: volksverhalen, Spaanse dialecten en streektalen, Latijn, en informanten uit Spaanstalige landen en Spaanse streektal sprekers. Hierbij worden allerlei woorden en klanken tegen elkaar afgewogen. Eenmaal op het goede spoor, gaan de puzzelstukjes op hun plek vallen. Dat is voor een vertaler uiteraard het ultieme moment!

De Keltische wereld

Een belangrijke inspiratiebron voor Toonders werk was zonder twijfel de Keltische cultuur, met zijn natuurgeesten en verbondenheid met de kosmos. Ik ben daarom op zoek gegaan naar de Keltische wereld in Spanje. Wellicht is dit een wat minder bekend gegeven bij moderne zoonanbidders, maar de Noordelijke kuststreken van Spanje vallen binnen het Keltische cultuurgebied. Toen tussen 2000 en 1500 jaar geleden de Keltische cultuur in centraal Europa teloorving, trok ze zich terug in een paar uithoeken van de Europese landmassa's: Schotland, Ierland, Wales, Bretagne en Noordwest Spanje (de streken Galicië, Asturias en Cantabrië). De culturele elementen en verhalen uit deze regio's komen voor een deel uit dezelfde bron. Zo worden in Keltische streken bepaalde bomen als heilig of magisch beschouwd en gezien als woonplaats van natuurgeesten. In volksverhalen en sprookjes wonen magische dwergen en boskabouters daarom vaak in een oude eik, een boom met sterke magische krachten. Zo ook de dwerg Kwetal in de Bommelsaga (zie *De hupbloemerij* – strook 6280).

Natuurmythen uit Noord Spanje

De Keltische streken delen eveneens het regenachtige klimaat, het landschap en de uitbundig groene vegetatie met elkaar. Bergen, heuvels en rotspunten hebben vaak een bovennatuurlijke betekenis. In het bergachtige Noorden van Spanje zijn regen, mist en plotselinge onweersbuien beruchte meteorologische verschijnselen, die voor gevaarlijke situaties zorgen. De natuur is nog machtig in deze streken. Deze natuurelementen vind je terug in veel volksverhalen, waarin ze verschijnen als mythische natuurwezens. Een sleutelrol bij het weergeven van de Keltische laag in de Bommelsaga vervulde het boek *Mitos de la Naturaleza en Asturias y Cantabria*. Tot mijn verrassing vond ik hierin fragmenten in de Asturiaanse streektaal die naadloos aansluiten bij de figuren uit Toonders verhalen. Zo zijn er in Asturias en Cantabrië verscheidene grotten te vinden met echoverschijnselen, waarvan men vermoedt dat er eenogige reuzen (*ojáncanos*) woonden. Kinderen werd bedreigd dat deze reuzen hen zouden halen als ze stout waren. De oplettende lezer zal hierin onmiddellijk het begin van het verhaal *De grote barribal* herkennen.

De donderdemon

In hetzelfde boek over natuurmythen in Noord-Spanje wordt melding gemaakt van de *nubeiru*, een demon die door de bewoners verantwoordelijk wordt gehouden voor regen en onweer. ‘De wolkenman, zeiden ze, was een landman met een heel grote hoed die uit greppels te voorschijn kwam. Zodra men hem zag verschijnen, begon het te regenen.’ Ook bestonden er bezweringsformules tegen deze regenmaker en zijn donderwolven. Uit bovenstaande omschrijving doemt wederom een ons bekende figuur uit de Bommelsaga op: *De Zwarte Zwadderneel*. ‘Terwijl hij nog stond uit te rusten begon het zachtjes te regenen en in de verte rommelde de donder. ‘Daar heb je het al, prevelde hij. ‘Beklemming en onweer. Iedereen weet wat dat betekent, want het herinnert aan het oude lied: De wind is in de bomen, / De regen op ‘t struweel. / Nu zal hij weldra komen; / De Zwarte Zwadderneel.’ (uit *Het spijtlijden*)

In het verhaal *De blijdschapper* zien we nog meer aanwijzingen voor de culturele verwantschap tussen de Noord-Spaanse donderdemon en de Zwarte Zwadderneel: ‘Hij had zich naar de Donderpiek gehaast, waar hij zijn sterkste paraplu bewaarde; en op de hoogste top zat hij nu naar de regen te kijken, die in steeds dichtere stromen neergutste. ‘Hier pakt het zwerk zich samen als ik mij in ootmoed neerzet’, mispelde hij.’

De Zwarte Zwadderneel

In de Bommelsaga heeft de Zwarte Zwadderneel, behalve dat hij een regengeest is, nog andere demonische trekken. Hij verspreidt een geestelijk gif onder de mensen en tracht met zijn boodschap te voorkomen dat ze echt leven. De naam *zwadderneel* bevat de de elementen *zwadder* en *neel*. In de dikke Van Dale staat bij *zwadder* vermeld: 1. uitgespuugd slijm of speeksel; slangengif; slijm van een aal 2. (figuurlijk) vergif van de laster. Daarnaast bestaat in het Twents het woord *swedderhekse*, een heks die vergif spuwt, een venijnige vrouw (bron: A.A. Weijnen, Etymologisch dialectwoordenboek). Met de naam Zwarte Zwadderneel geeft Toonder in twee woorden de giftige en aalgladde kwaliteiten van deze demon weer. De term *neel* is een pseudodialectische vervorming van *aal*, analoog aan Gronings *neers* voor Nederlands *aars*. Toonders voorouders en familie stamden uit Groningen en hij gebruikte daarom op een natuurlijke manier veel Groningse woorden en klanken in zijn werk. In het Spaans heb ik de demonische trekken van de heer Neel weergegeven door de woorden *fusco* (duister, neigend naar zwart) en *furibundo* (razend). Alliteratie, ritme en donkere klankkleur zijn noodzakelijke ingrediënten voor het juiste effect. De Zwarte Zwadderneel wordt in het Spaans dus *el Fusco Furibundo*. Er is hiermee aansluiting bij andere verhalen uit de Bommelsaga. Zo komt in het verhaal *De hupbloemerij* een duistere plantensoort voor, *fuskus*, en in *De bovenbazen* vertelt Pee Pastinakel hoe hij de plantengroei waarneemt: ‘Soms klinkt het als honing en soms meer als fuskus.’ Dit woord *fuskus* is afgeleid uit Latijn *fuscus* (duister) en wordt in het Spaans uiteraard vertaald als *fusco*.

Het maanmotief

Toonders gedegen kennis van de Keltische cultuur komt duidelijk naar voren in verhalen waarin de maan een prominente rol speelt, met name in *De toornviolen*. In dit verhaal dwaalt heer Bommel door het woud en ontwaart op een open plek twee leden van het magische kleine volkje, Pee Pastinakel en Kwetal: ‘De mannetjes stonden bij een vreemd gevormde boom waarin zij een buisje gestoken hadden en ze vingen de druppels die daar uitkwamen met grote zorg in een flesje op. Dit is een laarboom, verklaarde Kwetal desgevraagd. Pee hier moet wat laardrup hebben en ik help hem een beetje. Hij heeft haast want de maan is al erg oud.’ Hier is veel meer aan de hand dan op het eerste gezicht het geval lijkt. De auteur verwijst rechtstreeks naar het gebruik van de Keltische druiden om religieuze rituelen en magische handelingen te verrichten op een open plek in het woud. Zo’n plek heet in het Nederlands een *laar*. Ook de stand van de maan blijkt van belang. De Kelten kenden een maankalender die ze gebruikten ten behoeve van de landbouw en heilige feesten. Dit maanmotief vinden we terug in een bekend Nederlands liedje: “Zie de maan schijnt door de bomen, makers staakt uw wild geraas...” De maan geeft aan dat de avond is aangebroken voor feestelijke rituelen die verricht zullen worden door een druide c.q. goedheiligman. Hier horen we een echo uit ons eigen prehistorisch verleden...De elementen *maan* en *laar* vinden we in Spanje terug in de naam van een bekende Keltische muziekgroep uit Galicië: *Luar na Lubre*. Dit betekent letterlijk ‘Maanlicht op het Laar’, of iets preciezer omschreven ‘schijnsel van de maan op de open plek in het heilige bos dat gebruikt werd door de druiden voor hun religieuze ceremonies’. Ik gebruik daarom voor de vertaling van het element *laar* zijn Galicische equivalent *lubre*.

De krookfilm

Een ander verhaal waarin de maan een hoofdrol speelt is *De krookfilm*. Hier is er sprake van een druideachtige natuurgeest, de Moonkrook, die over de plaatselijke woeste gronden waakt en nauwlettend de maanstanden volgt om vervolgens op het juiste moment met een grote staak het moeras los te roeren: ‘De maan is hoep! riep een krakende stem in de verte. Het moer moet ontroerd worden!’ De term Moonkrook

is bepaald geen standaard-Nederlands: *moon* is *maan* (Engels *moon*, Gronings *moan*) en *krook* is een streektaalvorm voor *kreuk*, met een onheilspellende klank. Denk ook aan het Engels *crook* met als basisbetekenis ‘onbetrouwbaar sujet’. Bij het vertalen is natuurlijk het klankeffect belangrijk en verder dienen de elementen *maan* en *onvoorspelbaarheid* erin voor te komen. In het Spaans vertaal ik *de Moonkrook* met *el Lumbrero Lunero* waarbij de streektaalvorm *lunero* afgeleid is van *luna* (maan), met de betekenissen *maanziek* (Leonees) en *wispelturig* (Andalusisch). De term *lumbrero* is een woord uit de streek León en verwijst naar een waker op woeste gronden die naar lichtschijnsel (*lumbre*) speurt, alleen nu niet in verband met de maanstand maar om bosbranden in de kiem te smoren. Zowel *lumbrero* als *lunero* klinken qua vorm volkomen Spaans, ze komen echter niet in de Spaanse standaardtaal voor en zijn om die reden uitstekende kandidaten om de sfeer van Toonders originele term weer te geven.

Het probleem van Prillewiets

De figuur Prlwytkofski heeft een eigenaardige manier van spreken, die goed in het Spaans kan worden weergegeven, mits de randvoorwaarden correct worden vastgesteld. Het gaat zeker niet om het simpelweg gebruiken van Duitse klanken of woorden. Dat leidt in een vertaling bepaald niet tot bevredigende resultaten. Het komische effect wordt voor een groot deel bereikt doordat Nederlands en Duits nauw verwante talen zijn. Tijdens Toonders jonge jaren was het Duits de taal van de wetenschap (Einstein, Freud, Jung) en voertaal in centraal Europa. Professor Prlwytkofski is een geleerde uit Oost-Europa wiens taalgebruik gekenmerkt wordt door woorden uit een internationale wetenschappelijke taal, die niet zijn moedertaal is, maar voorheen als voertaal diende in een groot gebied. In de Spaanse vertaling doorspekt de Oost-Europese professor daarom zijn taal met woorden uit een andere wetenschappelijke taal, het Latijn, de vroegere voertaal der geleerden in Europa.

Latijn en Spaans zijn op een vergelijkbare manier mengbaar als Nederlands en Duits. Ik geef een paar voorbeelden van het spel met synoniemen en wordeinden. Zo lijken de plechtige vormen *arbeid*, *schoon*, *aanschouwen* als twee druppels water op Duits *Arbeit*, *schön* en *anschauen*, maar in het Duits zijn dit alledaagse woorden die je in een neutrale context met *werk*, *mooi* en *bekijken* zou moeten vertalen. In de spanning die ontstaat door deze verwantschap en verschillen in stijlregister ligt een groot deel van het komische effect. Het Spaans bevat een groot aantal woorden waarmee hetzelfde effect bereikt kan worden en de genoemde woordparen zijn dan ook gemakkelijk te vertalen met een neutraal Spaans woord en een niet-neutraal synoniem dat qua vorm veel dichter bij het klassiek Latijn staat:

<u>alledaags woord</u>		<u>niet-neutraal synoniem</u>	
werk	= <i>trabajo</i>	arbeid	= <i>labor</i>
mooi	= <i>bonito</i>	schoon	= <i>bello</i>
bekijken	= <i>mirar</i>	aanschouwen	= <i>contemplar</i>

In het Spaans bestaan geen naamvallen, maar met latinisering kan weer een zelfde komisch effect bereikt worden. Zo wordt *der woord* in de vertaling weergegeven door *parábola*, de gelatiniseerde vorm van *palabra*.

De auteur speelt ook een subtiel spel met woorduitgangen. In het verhaal *De sloven* is er sprake van een dictatoriale grootgrondbezitter die leiding geeft aan een groep horigen, die voor hem moeten zwoegen. Ze zijn volledig in zijn macht, aangezien hij in het bezit is van magische bolletjes met hun beeltenissen. Deze bolletjes worden in het verhaal aangeduid als hachjes. ‘Hachje’ wordt echter niet in de woordenboekbetekenis gebruikt maar in de betekenis van ‘ziel’. Als je je hachje kwijt bent, heb je je ziel verloren. De term zieltjes (*almitas*) werkt goed en levert ruime mogelijkheden op voor subtiel taalspel. Professor Prlwytkofski geeft de term *hachje* een steeds meer Duits klinkend wordeinde mee. In de vertaling kun je de Spaanse vorm *almita* op analoge wijze laten opschuiven in de richting van klassiek Latijn:

in het origineel:	<i>hachjes - hachjens - hachlein</i>
in de vertaling :	<i>almitas - animitas - anímulas</i>

Technische details van woordvorming in de vertaling

Voor de liefhebber volgt hieronder enige uitleg met vertaaltechnische details, met name over de vertaling van typische termen en komische verhaspelingen. Het Nederlands en het Spaans hebben met elkaar gemeen dat je met uitgangen, tussenvoegsels en voorvoegsels allerlei afgeleide woorden kunt vormen (*parasynthese*). Een voorbeeld uit *De bovenbazen* is het woord *minvermogende*, iemand met weinig geld (*dinero*). Dit is eenvoudig vertaalbaar met behulp van het bestaande woord *desdinerado*:

<u>voorvoegsel</u>	<u>basiswoord</u>	<u>uitgang</u>
min-	vermogen	-de
des-	diner(o)	-ado

Een belangrijk Spaans voorvoegsel waarmee de betekenis omgedraaid wordt is ‘*mal*’ (‘slecht’ of ‘min’):

onbeleefd	= maleducado
ongezond	= malsano

Interessante toepassingen van *mal* bij het vertalen van Bommeltermen zijn:

ongood	= malbueno
min kukel	= mal cuco

Het Spaanse woord *cuco* is een bestaand woord met vele betekenissen. Een ervan is *gewiekt, uitgekookt*. Door de context wordt in de vertaling, net als in het origineel, een nieuwe betekenis geïntroduceerd, namelijk die van originaliteit gepaard aan een sprankelende creativiteit, iets wat de bewoners van Rommeldam wegens hun gezapige, burgerlijke attitude node missen.

Een ander productief voorvoegsel is *dis*:

ongenoegen	= disgusto
onenigheid	= discordia
oneens	= discorde

Dit voorvoegsel is goed bruikbaar in het verhaal *De spalten*. Toonder vormt een nieuw woord *eenspalt* tegenover het bestaande *tweespalt*. De tovenaars Hocus Pas spreekt over de gordel Eenspalt, een dik koord dat getwijnd is uit twee touwen, *tweespaltgordels* of kortweg *spalten* genoemd, die hij aan twee dwergen geeft. De spalten zorgen voor hevige onmin. Het woordspel kan soepel in het Spaans vertaald worden met ‘koord’ (*cuerda*) en ‘touw’ (*cordel*) in plaats van ‘gordel’:

de gordel Eenspalt	= <i>la Cuerda de la Concordia</i>
eenspalt	= <i>concordia</i>
tweespalt	= <i>discordia</i>
oneens	= <i>discorde</i>
(twee)spaltgordels	= <i>cordeles discordes</i>
de spalt	= <i>el discordel</i>

Combinaties en komische verhaspelingen

In het Spaans kunnen bijvoeglijke naamwoorden soms gecombineerd worden, bijvoorbeeld *blanco y negro* > *blanquinegro* (zwart-wit). Hier maak ik dankbaar gebruik van bij de Bommelverhalen. Zo wordt de naam van de burgemeester, *Dickerdack*, vertaald met *Gordigarboso*, een combinatie van *gordo* (dik) en *garboso* (gracieu), waarmee de alliteratie en combinatie van zwaarlijvigheid en allure gehandhaafd blijft. Terpen Tijns uitdrukking *grofstoffelijk* wordt *crudicarnoso*, een samenstelling van *crudo* (ruw) + *carnoso* (vlezig). De komische verhaspelingen (*cursief* weergegeven) vormen een uitdaging op zich. Enige oplossingen:

<u>origineel</u>	<u>vertaling</u>	
tolueen	tolueno	(tolueen)
<i>tolleween</i>	<i>tole huero</i>	(voos rumoer)
hexachloor	bromuros de amonio	(ammoniumbromides)
<i>heksengloor</i>	<i>brumas del demonio</i>	(duivelse nevels)
de grauwe razer	el grullo gritón	(de onbehouwen schreeuwer)
<i>de rauwe grazer</i>	<i>el grillo glotón</i>	(de gulzige krekkel)

Sleutelwoorden in De bovenbazen

In De Bovenbazen doet de magische dwerg Kwetal een uitvinding waarmee gratis natuurlijke energie gewonnen kan worden zonder het milieu te belasten. Dit is de elite uit de zakenwereld, bekend onder de naam de Bovenbazen, een doorn in het oog. Deze lieden denken alleen aan winst maken en ruimen daarbij eventuele tegenstanders genadeloos uit de weg. Heer Bommel is helaas onder hun invloed gekomen, maar hij komt steeds meer in gewetensnood omdat de Bovenbazen bepaald geen heren zijn...

fut en futvoeder

Fut is de natuurvriendelijke, duurzame energie die Kwetal met zijn *futvoeder* uit de natuur wint. De woordenboekvertaling *empuje* (voortvarendheid, ondernemingslust) is echter juist een term die gebezigd wordt door Kwetals vijanden, de bovenbazen, en daarom volkomen ongeschikt. Op het moment dat je bedenkt dat *fut* kracht uit de levende natuur is kom je vanzelf uit bij *savia* (sap en levenskracht). Dit is consistent met Kwetals eigen synoniem voor *fut*, het Gronings klinkende *zapl* (een spellingsvariant van *zappel*, verkleinwoord van *zap* oftewel sap). Dat de klank Gronings is blijkt uit een Gronings woord als *zabbeln* (sabbelen). De term *savia* geeft de bedoeling van de auteur dus adequaat weer. Deze koppeling van sap aan leven maakt Toonder overigens vaker. Toveraar Pas zegt bijvoorbeeld in het verhaal *Het volledig maken*: 'sappen geven leven'. *Zapl* heb ik daarom vertaald met *saibiña*, diminutief van het Galicische *saiba* (in het Spaans *savia*), waarmee ook het spel met streektaalvormen in de vertaling recht wordt gedaan.

origineel:	fut	(zap)	zapl
vertaling:	savia	(saiba)	saibiña

De '*futvoeder*' is een wiel of molentje dat draait op *fut*, levenskracht, en wordt dan ook vertaald als een *molino de savia*, volkomen analoog aan bekende energieopwekkers als *molino de agua* (watermolen) en *molino de viento* (windmolen).

denkraam en breinbaas

Voor een adequate vertaling van *denkraam* is het van belang na te gaan wat de dwerg Kwetal met dit woord precies wil zeggen. Je *denkraam* bepaalt volgens Kwetal de kijk die je op de wereld hebt, en daarom is iemand met een reusachtig denkraam een open, originele geest. Voor hem is heer Bommel zo iemand. Een geschikt woord hiervoor is *magín* (brein, fantasie), een regionaal woord afgeleid van *imaginación* (verbeelding). Dit duidt op aspecten van oorspronkelijkheid en geestelijke sprankeling. In Noord-Spanje (Galicie en Asturias) is het woord welbekend (met de spelling *maxín*). De term *magín* sluit daarom goed aan bij de overige op streektaal gestoelde woorden die de dwerg Kwetal gebruikt. De oorsprong van Toonders woord *breinbaas* gaat waarschijnlijk terug op het Engelse *brainbox*, knappe kop. Een letterlijke vertaling (b.v. *maestro del cerebro*) klinkt veel te gekunsteld. Bovendien moeten ook het klankeffect (*alliteratie*) en de gevoelswaarde kloppen (het woord *baas* kan ook genegenheid uitdrukken in 'de oude baas'). Bij de vertaling van *breinbaas* met *maestro del magín* zijn alle ingrediënten aanwezig: betekenis, alliteratie en gevoelswaarde.

Nerfknager en vernerving

Pee Pastinakel waarschuwt in *De bovenbazen* voor een dreigende plaag van de gele nerfknager.

Nerfknager vertaal ik met een vrij onbekend maar prachtig klinkend woord: *mordihuí*. Dit is de naam van een type snuitkever waarin het woord *morder* (knabbelen, knagen) verborgen zit. Vervolgens gebruik ik een andere naam voor deze kever (*gorgojo*) om de uitdrukking *naar de vernerving gaan* te vertalen:

knabbelen, knagen	= <i>morder</i>
nerfknager	= <i>mordihuí</i>
synoniem 'nerfknager'	= <i>gorgojo</i>
naar de vernerving gaan	= <i>agorgojarse</i>

Pee geeft aan dat er binnenkort *giljoenen* van deze kevers zullen zijn. Deze hoeveelheid vertaal ik met *grimillones*. Het woord *grimillón* is Chileens-Spaans en betekent *een hele hoop*. Bovendien is er associatie mogelijk met *grima* (afkeer), men loopt als het ware *gillend* weg.

Belangrijke personages uit de Bommelsaga

Hoofdpersonen:

Olivier B. Bommel	<i>Oliver B. Bómel</i>
heer Ollie	<i>don Oli</i>
Tom Poes	<i>Gabi Gato</i>
Joost	<i>Javier</i>

Belangrijke Rommeldammers:

Annemarie Doddeld	<i>Ana María Rosales</i>
Doddeltje	<i>Rosalita</i>
De Cantecler van Barneveldt	<i>De Canticlar y Campogallo</i>
Dickerdack	<i>Gordigarboso</i>
Bulle Bas	<i>Tiago Toscán</i>
Dorknoper	<i>Árido Tramitero</i>
Fanth, O. Mzn	<i>Fante, E. Mz</i>
Grootgrut	<i>Grangranero</i>
Woordkramer	<i>Vendeverbos</i>

Extravagante figuren:

Terpen Tijn	<i>Tremen Tina</i>
Wammes Waggel	<i>Gandulfo Ganso</i>

Wetenschappers:

Prlwytzkofski	<i>Ploaiepanescu</i>
Joachim Sickbock	<i>Joaquín Capricornio</i>

De naam van professor *Prlwytzkofski* luidt in de vertaling *Ploaiepanescu*. Dat is eveneens Oost-Europees, maar dan Roemeens in plaats van Slavisch. Het Roemeens biedt in het Spaans goede mogelijkheden tot verhaspeling. *Prlwytzkofski* wordt door de Rommeldammers verhaspeld tot *Prillewiets* of *Plofski* en in het Spaans wordt *Ploaiepanescu* op vergelijkbare wijze ingekort tot *Plopanecho* of *Plecho*.

Magische figuren:

Kwetal	<i>Loseya</i>
Pee Pastinakel	<i>Pepe Pastinaca</i>
Hocus P. Pas	<i>Merlín B. Menjurje</i>
de Zwarte Zwadderneel	<i>el Fusco Furibundo</i>
Ivy	<i>Olivita</i>
Jokje	<i>Mabruja</i>

De naam *Kwetal* verwijst naar de alwetende dwerg *Alvíss* uit de Scandinavische mythologie, de Edda. Toch wordt *Kwetal*'s naam net iets anders gebruikt. Voor een goede vertaling is een passage uit het verhaal *De Antiloog* essentieel: *'Ik dacht, dat jij alles wist,' mompelde Pee, maar Kwetal schudde glimlachend het hoofd. 'Al is niet alles,' zei hij. 'Al is vers en alles is vol'*. Dat betekent dus dat *Kwetal* niet alles weet, maar steeds als hij ergens achter komt, enthousiast *'ik weet 't al'* roept (in het Spaans *lo sé ya*).

Hocus Pocus Pas is als toverformule onbekend in het Spaans. Daarom heb ik mijn toevlucht gezocht tot namen die een boze tovenaarsnaam niet misstaan: *Merlín B. Menjurje*. De voornaam is de bekende tovenaarsnaam *Merlijn*, de *B.* staat voor *beleño* (bilzenkruid) en de achternaam *Menjurje* betekent brouwsel.

Bij de heksenamen *Ivy* en *Jokje* maakt Toonder geraffineerd gebruik van de lieve klank van deze namen en de tegengestelde betekenisinhoud. *Ivy* verwijst naar *poison ivy*, een giftige plant en *Jokje* is op grond van haar naam wellicht niet heel erg betrouwbaar. In het Spaans probeer ik dezelfde spanning tussen klank en betekenis te creëren door bestaande meisjesnamen aan te passen aan de context. Zo is *Mabruja* een combinatie van *Maruja* (Marieke) en *bruja* (heks) en *Olivita* lijkt weliswaar erg veel op *Olivia*, maar verwijst behalve naar 'olijf' ook naar *oliva* als synoniem van *lechuzas*, de kerkuil (*Tyto alba*), een heksen vogel bij uitstek.

Bazentypes:

De Bovenbazen	<i>Los Altos Mandos</i>
Baas Bovenbaas	<i>Alto Mando Mandamás</i>
Amos W. Steinhacker	<i>Amos G. Sacarroques</i>
de grote Knark	<i>el Gran Canarca</i>

De Bovenbazen zijn machtige zakenlieden die achter de schermen de maatschappij aansturen. Gezien hun genadeloze optreden zijn ze vergelijkbaar met een maffia-achtige organisatie, met dit verschil dat ze de maatschappij bestelen met steun van de wet. De bestaande Spaanse term *los altos mandos* (voor militair opperbevel en topmanagement) is uitstekend bruikbaar. Baas Bovenbaas kan gezien worden als een verwijzing naar de term *capo de' tutti capi*, de baas aller bazen. Daarbij komt de komische verwijzing naar de bekende Nederlandse uitdrukking. In het Spaans is een bazig iemand een *mandamás*. Baas Bovenbaas wordt daarom vertaald met *Alto Mando Mandamás*, de bovenbaas die de baas speelt over zijn collega's.

De naam *Steinhacker* is een parodie op de naam van de steenrijke magnaat Rockefeller en wordt door Bommel verhaspeld tot *Steenhakker*. Diens hulpje voor het vuile werk heet *Steenbreek*. In het Spaans wordt Steinhacker vertaald met *Sacarroques* en verhaspeld tot *Sacarrocas*. Tevens heb ik de koppeling met de naam van zijn secretaris, Steenbreek, behouden. Deze is vertaald als *Saxafrax* (een nevenvorm van *saxifraga*, het plantje *steenbreek*) met vergelijkbare klankstructuur als in het origineel.

De grote Knark in het verhaal *De sloven* is een potentaat met akelige karaktertrekjes. In het Spaans geef ik hem weer met de titel *el Gran Canarca*, waarin de klank van het origineel mooi terugkomt. Bovendien is *canarca* een combinatie van *canalla* (schurk) en *monarca* (monarch) waarmee ook de gevoelswaarde behoorlijk wordt weergegeven.

Enkele belangrijke locaties uit de Bommelsaga:

slot Bommelstein	<i>el castillo de Bomelburgo</i>
de Kleine Club	<i>la Pequeña Peña</i>
Rommeldam	<i>Ribaburgueña del Rumia</i>
de rivier de Rommel	<i>el río Rumia</i>
het Donkere Bomen Bos	<i>la Selva Oscura</i>
de Oerterp	<i>el Viejo Otero</i>
Stuipendrecht	<i>Ribera del Calambre</i>
Kilkrook	<i>Lar Lunero</i>

Het typisch Nederlands klinkende *Rommeldam* heeft voor ons een ironische ondertoon. De naam klinkt bijna hetzelfde als die van zijn reusachtige broer, de havenstad Rotterdam, maar straalt tegelijkertijd een enorme kneuterigheid uit. De elementen water en kleinburgerlijkheid heb ik ook in het Spaans gebruikt. De naam begint met *riba* (oever) analoog aan Nederlandse plaatsnamen die eindigen op *-dam*. Dit type plaatsnamen komt in Spanje geregeld voor. *Ribaburgueña del Rumia* betekent letterlijk 'de oever van de burg of burcht aan de rivier de *Rumia*' maar verwijst tevens naar burgerlijkheid (*burgués* is burger en burgerlijk).

Het verhaal *De krookfilm* speelt zich grotendeels af in de buurt van het bergdorp Kilkrook. Dit is een plaatsnaam die erg Iers klinkt, denk bijvoorbeeld aan Kilkenny. Het element *kil-* is Iers Gaelic *cill*, hetgeen oorspronkelijk kloostercel betekende en later kerk. *Kilkrook* is daarom interpreteerbaar als de heilige plaats van de *krook*. In de vertaling neemt het element *lar* dit betekenisaspect voor zijn rekening; *lar* verwijst naar Latijn *lar* (huisgod) en Galicisch *lar*, Spaans *lares* (huis en haard). Het element *lunero* verwijst wederom naar onvoorspelbaarheid en onheil: *Kilkrook* word vertaald met *Lar Lunero*.

de Zwarte Bergen	<i>las Montañas Negras</i>
de Gouden Bergen	<i>las Montañas Doradas</i>
de Gloombergen	<i>las Montañas Lóbregas</i>
de Schemervallei	<i>el Valle del Crepúsculo</i>
het Moongebergte	<i>la Sierra Lunera</i>
de Krookgrot	<i>la Cueva Lumbrera</i>
de Tufkegel	<i>la Peña Tosquera</i>
de Gorrelgrot	<i>la Cueva Quebrada</i>
het Knark-moeras	<i>el Charco Canarquero</i>
Slikken en Zompen	<i>Pantanales y Ciénagas</i>

Tot slot een paar Nederlandse uitdrukkingen:

Tot besluit nog twee overbekende uitdrukkingen die Marten Toonder heeft ingevoerd in onze taal: *kommer en kwel* en *een eenvoudige doch voedzame maaltijd*.

De uitdrukking *kommer en kwel* wordt in het verhaal *De hachelbouten* gebezigd om heer Bommel erop te wijzen dat hij beter kan berusten in zijn noodlot. ‘Het is alles kommer en kwel. Hiertegen helpt alleen berusting!’ *Kommer en kwel* kan daarom adequaat vertaald worden met *miseria y mala suerte*.

Heel veel avonturen van heer Bommel eindigen met *een eenvoudige doch voedzame maaltijd*, oftewel *una sencilla comida sustanciosa...*

Rob Barnhoorn
Wageningen, juli 2010
© 1995-2010

Geraadpleegde bronnen:

Naast genoemde verhalen uit de Bommelsaga heb ik de volgende bronnen geraadpleegd:

Over de Bommelsaga

Bommellexicon, Van Aamnaak tot Zwirkvlaai, Pim Oosterheert, Uitgeverij Ton Paauw, Soest 2005
Enkele bomen uit het Bommelbos, Rob Godthelp, *le chat mort*, mei 2009

Over vertalen:

Vertalen wat er staat, Arthur Langeveld, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2008
Vertalersverdriet, tijdschrift: Armada, Jaargang 1, nr 3, juni 1996. Uitgeverij Wereldbibliotheek, Amsterdam 1996.

Over de Keltische cultuur:

Keltische mythen, legenden uit een ver verleden, Miranda Jane Green, Tirion - Baarn, 1994
Mitos de la Naturaleza en Asturias y Cantabria, Ramón Sordo Sotres, Colección El Jogueru, 4.

Nederlandse taal en dialecten:

Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal; Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen, 1995.
Etymologisch dialectwoordenboek, Prof.dr. A.A. Weijnen, uitgeverij: Van Gorcum, Assen, 1996.
Zakwoordenboek Gronings/Nederlands-Nederlands/Gronings, Siemon Reker, Uitgeverij Staalboek, Veendam, 1993.

Talen en streektalen in Spanje

Spaans: VOX, Diccionario Actual de la Lengua Española, Bibliograf, Barcelona, 1990.

Galicisch: Pequeno Dicionario Xerais da Lingua, Vigo, 1996 ; www.edu.xunta.es/diccionarios/index_rag.html

Asturiaans: Diccionariu Básicu de la Llingua Asturiana, (3.ª edición revisada y ampliada), Félix Ferreiro, Pablo Manzano, Urbano Rodríguez; Ediciones Trea, S.L., Xixón (Asturies), 1995.

Leonees: Palabreru Llionés, zie onderaan <http://esllabon2.iespana.es/indice.htm>

Latijn

Prisma Grammatica Latijn, drs. W.J.B. Hus, Uitgeverij het Spectrum, Utrecht, 1992
Latijn/Nederlands, Standaard Woordenboek, Sdu uitgevers, Den Haag, 1999